

Нові грані Шевченкового Слова

Петро Іванишин,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

[Клочек Г.Д. Шевченкове Слово: спроби наближення / Г.Д.Клочек. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 416 с.]

Ім'я професора Григорія Клочека добре відоме українському читачеві-словесникові. Його філологічні та педагогічні студії давно стали зразком наукової сумлінності, стильової оригінальності, теоретичної глибини, методологічної продуктивності. Сказане прямо стосується і такої творчої сфери вченого, як дослідження та популяризація творчості Тараса Шевченка, бо саме цьому найбільшому українському генію присвячена нова монографія кіровоградського дослідника.

Взагалі, шевченкіана Г. Клочека багатогранна й продуктивна, що давно поставило автора в один ряд із найглибшими українськими шевченкознавцями: І. Франком, С. Смаль-Стоцьким, Д. Донцовим, Є. Маланюком, П. Зайцевим, Л. Білецьким, Д. Бучинським, І. Дзюбою, В. Пахаренком, Л. Генералюк, Н. Чаматою та ін. Шевченкове слово систематично привертало увагу дослідника в численних роботах, що, зрештою, реалізувалось у популярному серед університетських викладачів та вчителів загальноосвітніх шкіл міністерському посібнику «Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація» (К., 1998). Якщо перше видання пропонувало рецепієнтові трактування дев'яти творів Кобзаря, то у тернопільському перевиданні цієї монографії у 2014-му їх вже дванадцять. Цілком новаторською стала й монографія «Поетика візуальності Тараса Шевченка» (К., 2013), базована на використанні «кінематографічного» коду під час прочитання літературного твору.

У цих книжках поглиблюються й смислові акценти в контексті аналітичних пошуків. У монографії 1998 року дослідник слушно актуалізував передусім національний та державотворчий аспекти Шевченкової поезії: «В наш час погляд на Шевченка як на поета національної ідеї, як ідеолога української державності поступово стає узвичаєним. І в цьому – ознака того, що відбувається певне піднесення суспільної свідомості до нового розуміння митця, до відкриття у його творчості нових суттєвих граней. (...) Творчість поета наділена винятковою здатністю виховувати державне мислення. Вона дає розуміння і відчуття національної ідентичності, формує правдивий погляд на українську історію, виявляє національні хвороби, наснажує вірою у краще майбутнє українського народу. А головне – виховує національну свідомість як надзвичайно важливий системотвірний чинник державного мислення»¹.

У 2014 році Г. Клочек, продовжуючи розвивати слушні націоцентричні міркування про Шевченкове Слово як «оберіг нації», водночас наголошує на елітарності Т. Шевченка, на вихованні уміння сучасного читача доростати до Кобзаря, на унікальній здатності генія

природним чином проникати у масову свідомість українства, завдяки могутньому вираженню національного підсвідомого: «...поезія Шевченка була наділена здатністю прямо, без жодних перешкод, контактувати з колективним несвідомим українського народу. Це був прямий іскристий контакт, Шевченко звертався до українського читача мовою архетипних образів, які віками відшліфовувалися в процесі мовного буття народу, вбираючи досвід і творчо-мовний талант його найобдарованіших представників. (...) Шевченко був геніальним трансформатором цих невичерпних скарбів у вищий – уже літературний – рівень. У нього і образні формули перетворювалися в оброблені діаманти, які, проте, зберігали свою прадавню архетипну сутність і тому були легко упізнаваними колективним несвідомим, приймалися ним як своє, рідне»².

Усі ці світоглядні та методологічні акценти загалом присутні і в новій монографії вченого, що фактично являє собою збірник шевченкознавчих праць, об'єднаних тематично та методологічно. Однак є і суттєві доповнення. І це стосується не лише кількості проаналізованих поезій – уже двох десятків. Серед нових – «Холодний Яр», «У Бога за дверима лежала сокира», «Марія» та ін. (щоправда, у цьому виданні, на відміну від посібника, чомусь відсутні «Гайдамаки» і «Сон» («У всякого своя доля»)). Не лише оновленого та уточненого тлумачення раніше досліджуваних творів (як-от «Заповіту», «Кавказу» чи «Послання»). Не лише охоплення поетичних артефактів з усіх періодів творчості генія: від ранньої «Причинної» і до пізньої «Ісаї. Глава 35». Є тут ще й інша вагома складова, котра полягає у розширенні методологічного об'єкту самого дослідника, його шевченкіани та новітнього шевченкознавства взагалі. І це природно, оскільки Г. Клочек є відомим не лише істориком, а й теоретиком літератури, основоположником кіровоградської системологічної школи; його завжди цікавило, яким чином можна поглибити, випрозорити тлумачення того чи іншого художнього явища.

Концептуальне методологічне значення має перша розвідка книжки – «Про потребу і суть нових підходів до вивчення творчості Тараса Шевченка». У ній автор коротко, як сам зауважує, «ескізно» (і тому, звичайно ж, вельми неповно) зупиняється на тих дослідниках і студіях, що, на його думку, й досі не втратили актуальності, особливо ж відзначає важливість для розуміння біографії Т. Шевченка трьох авторів і їхніх праць: шевченкознавчої есеїстики Є. Маланюка, «Життя Тараса Шевченка» П. Зайцева та книжки «Тарас Шевченко» М. Шагінян.

¹ Клочек Г.Д. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація. Навчально-методичний посібник / Г.Д.Клочек. – К.: Освіта, 1998. – С.236.

² Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка. Сучасна інтерпретація: посібник для вчителя / Григорій Клочек. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – С.378-379.

Говорячи про певну вичерпаність «змістового літературознавства», дослідник пропонує відразу ж і вирішення цієї методологічної проблеми через звернення до жанру «аналізу окремого твору»: «У пропонованому нами виконанні особливість цього «жанру» полягає в тому, що кожний текст Шевченкової поезії прочитується повільно, з якоюсь, як може здатися, демонстративною неспішністю» (с.6). У подальшому викладі автор детальніше розтлумачує власне розуміння цього одного з давніх герменевтичних методів аналізу, котрий у ХХ ст. під виглядом «close reading» так полюбили прихильники феноменологічної інтерпретації. Він розрізняє два його різновиди: «описовий» (спрямований на загальну характеристику твору) та «дослідницький» («коли твір аналізується уповільнено з метою якомога глибшого проникнення у його художньо-смыслову нюансовість або з метою його осмислення в якомусь одному важливому аспекті») (с.23).

На думку Г. Клочека, саме аналіз окремого твору може «оживити існуючий шевченкознавчий дискурс», «активізувати його діалог із суспільною свідомістю» (с.23), наблизити до Шевченка як «геніального майстра поетичного слова», як «творця досконалого художнього тексту» (с.25). У запропонованій дослідником методології поєднуються два основні методи: повільного прочитання та філологічний (формально-естетичний), котрі гармоніюють процес пізнання і приводять до комплексного (формально-змістового) аналізу твору. Апелюючи до досвідів С. Смаль-Стоцького та М. Гершензона, дослідник вказує, що, «ставлячи перед собою завдання здійснити з допомогою максимально уважного вдвляння у текст, тобто у слово, більш глибоке проникнення у змістову сферу, вони, виявляється, наблизилися до розуміння ЯК те слово виражає зміст» (с.24).

Щоб запропоноване дослідження Шевченкових творів відбувалося у задекларованій єдності змісту і форми, шевченкознавець доповнює обґрунтування свого аналізу трьома важливими методологічними принципами. Перший – це застосування системного підходу, котрий спрямований на вивчення твору як цілісного «організму», допомагає виявити його сутність, художність як «системно-цілісну організацію, завдяки якій він набуває здатності генерувати художню енергію, тобто здійснювати художній вплив». Іншим засадничим прийомом стає рецептивна поетика, «головний методичний принцип якої полягає у реконструкції процесу сприймання художнього твору». Третім принципом виступає поетика візуальності, котра скеровується на «мистецтво Шевченкового живописання словом» (с.26–27).

Безумовно, така методологічна база дослідження є цілком новаторською в межах новітньої науки про літературу. Однак, окрім заявлених теоретичних принципів та проблем, у тексті маємо вихід на ще один методологічний аспект. Йдеться про поняття «емоціонального інтелекту» генія, котре осмислюється дослідником у вставленій мікромонографії «Емоціональний інтелект Тараса Шевченка» (с.168–209). Спираючись на досвід американської психології, Г. Клочек визначає емоціональний інтелект як одну із сутнісних рис художнього таланту, котрий спроможний не лише заряджати читача естетичною чуттєвістю, а й здатний до «глибокого проникнення в суть речей та явищ», синтезуючи логічно-розумові осмислення та інтуїцію (с.170). При

цьому основним матеріалом для дослідження природи емоціонального інтелекту у цій вмонтованій студії стають поезії Т. Шевченка з періоду так званої Переяславської осені 1845 року: «І мертвим, і живим...», «Холодний Яр», «Давидові псалми», «Маленькій Мар'яні», «Минають дні, минають ночі», «Три літа». Залучаючи до окреслених вище методів психологічний аналіз, дослідник переконливо показує масштабність інтелектуалізму Кобзаря, обґрунтовує «національний інстинкт як головний чинник Шевченкового інтелектуалізму», вивчає процеси «трансформації Добра і Любові в Красу» в його поезіях, акцентує на вербальних вимірах усвідомленого націотворення, розкриває феномен «самоосмислення та самопояснення», зрештою, майстерно актуалізує три визначні риси Шевченкового поетичного слова: емоційність, націоцентричність і герменевтичність (сутнісність, істинність його поезії).

Ще одна промовиста перевага монографії – її стиль. Прочитуючи міркування та спостереження вченого, ловиш себе на думці, що вони можуть стати в нагоді, зацікавити не лише колегу-дослідника, не лише університетського викладача, не лише вчителя, аспіранта чи студента, а й читача-інтелектуала, не обов'язково філолога, котрого просто цікавить українське письменство, а передусім – поетичний усевіт Т. Шевченка. Таку рецептивну різновекторність якраз і забезпечує зовнішня форма студій, її наблизений до науково-популярного стиль викладу. І в цьому вміні побачити свого читача, котре притаманне лише справжнім майстрам наукового слова, теж елемент авторської стратегії: «Працюючи над статтями, що ввійшли у цю книжку, я бачив перед собою і сивочолого колегу-професора, і аспіранта, який розпочинає свій шлях у науку, і вчителя-словесника, і студента-філолога, який готується до викладацької роботи, у якій вміня аналізувати художній твір є основною ознакою професіоналізму. І, звичайно ж, маю надію через цю книжку поспілкуватися просто з читачем, який любить поезію Шевченка і прагне її якомога глибше зрозуміти» (с.5).

Окрім методологічного, методичного, біографічного, історичного, інтерпретаційного значення, монографія Г. Клочека володіє ще одним. Йдеться про значення культурно-політичне. Книжка вийшла в тривожний час російсько-української війни, в час, коли саме існування української нації та її держави знову поставлене під сумнів, через очевидну загрозу московської окупації. В такий час витримати ворожу агресію, перемогти загарбника, утвердити свою незалежність та самобутність у світі можуть лише сильні народи. А сильними їх робить передусім культура. Не секрет, що батьком української культурної свідомості новітньої доби був і залишається Тарас Шевченко. От тільки треба уміти шанобливо читати, доростати до «Кобзаря», відчувати та розуміти його, а значить, і наш, унікальний образний світ, заглиблюватися в життєтворчі національні сенси та вартості – Добро, Любов, Правду, Красу. На жаль, далеко не всі сучасні дослідження про генія сприяють цьому, чимало з них неусвідомлено примітивізують чи деформують, а деякі, як-от політико-постмодерні міфотворчі епатажі, – свідомо фальшують його творчість. На цьому тлі монографія Г. Клочека не просто є свідченням самоствердження авторського таланту, а й справді фахом наближає нас до Шевченкового Слова.